

Горан Буџак

Институт за политичке студије, Београд

**МИЛОШ КНЕЖЕВИЋ – СКИЦА ЗА ЈЕДНУ
СТВАРАЛАЧКУ БИОГРАФИЈУ**
Осврт поводом изласка књиге *Од речи до речи*

Милош Кнежевић, ОД РЕЧИ ДО РЕЧИ

Тридесет година програма

**Форум Дома културе Студентски град – Хиљаду осам стотина
трибина – 7. јун 1988 – 16. август 2017.**

Замисао „Замах“, књига 35, циклус „Хронике“

Дом културе Студентски град, Београд 2017, 336 стр.

I

Биографија сваког аутора рељефно оцртава његов интелектуални портрет и остварено дело. Непотребно је ићи далеко од животописа, потребно је само обратити пажњу на оно што је човек стварно урадио, а не само наговештавао или се исцрпно обећавао у намерама и жељама. На креативном примеру правника и политиколога Милоша Кнежевића могуће је применити управо она мерила вредности која у први план стављају квалитет мисаоне делатности и обим практичне и теоријске продукције.

Ипак, зарад потпунијег разумевања Кнежевићеве креативне појаве у нашем научном и културном контексту потребно је рећи да, ма колико било замашно, уређивање научног програма у институцији културе каква је ДКСГ, није његова једина запажена и уважавана делатност. Производња и ширење Кнежевићевих аналитичких и комуникативних идеја оличена је, заправо, у преплету четири битне интелектуалне и веома продуктивне димензије:

1) уређивања научног програма *Форум* у Дому културе Студентски град;

2) уређивању часописа *Национални интерес*;

3) објављивању прилога, чланака, студија и књига из најшире схваћене области политикологије и геополитике и;

4) медијском појављивању у коментарима актуелних друштвених и међународних проблема.

У свакој од поменутих димензија остваривала се целовита Кнежевићева критичка и ерудитска личност, тако да се ти аспекти његовог деловања могу сматрати нераздвојивим.

*

Фокусирани повод овог осврта је новоизашла књига Милоша Кнежевића *Од речи до речи*. Књига која је пред читаоцима није само детаљан приказ одвијања научног програма *Форум* ДКСГ од 1988. до 2017. године, она је више од тога, мада у полазној основи обухвата прецизан редослед, заправо хронику програмских остварења *Форума* међу другим програмима ДКСГ. Књига заинтересованој јавности предочава комплексну и мултидисциплинарну, хронолошки егзактно распоређену грађу успешног тридесетогодишњег деловања програма и, што је нераздвојиво од матичног програмског тока, интелектуалне и професионалне личности уредника програма.

У том смислу, књига *Од речи до речи* јесте прецизна евиденција, тј. хроника али и хронологија догађаја у програму *Форум* који су несводљиви само на трибине о некоме или нечему. Следећи структуру књиге, те занимљива разграничења, класификације и бројне напомене и коментаре, књига је такође и драгоцен подсетник на научна, књижевна и друга културна дешавања у Београду и Србији, у више узастопних раздобља једног одиста неповљиво бурног времена (1988-2017).

Књига *Од речи до речи* пружа обиље података о нарочитој информативној и дијалогској, педагошкој и промотивној области која је, из разних разлога, често остајала по страни од хронолошких обрада. Може се рећи да су се многе вредне ствари у области културе збивале на овом поднебљу а да нису довољно примећене, забележене и вредноване. Отуда Кнежевићева књига излази у сусрет побудама и мерилима опажања онога што се у нас и у свету догађало и било тумачено, да би било схваћено и најзад уграђено у културу памћења.

У научној и културној понуди таквих књига – приказа, прегледа, пописа, подсетника и водича, како год назване – никада није довољно, па се овом чињеницама одиста богатом књигом попуњава једна несумњива празнина. У ширем смислу Кнежевићев хронолошки допринос спада у социјалну и културну историју, али и посебну историју културних институција и медија, путем којих се попуњава мозаик једне епохе.

Додатни мотив за креирање ове, изнад свега, информативне и

откривалачке књиге-хронике, по изреченом суду аутора, налази се у уверењу да су српској култури неопходне хронолошке и историографске обраде живота културних институција, од којих су неке током вишедценијског рада оставиле неизбрисив културни траг. То је неспорно случај са Домом културе Студентски град који је, од свог оснивања, за многе младе академске грађане сада веома далеке, 1974. године, бројним програмима континуирано давао и још увек даје значајан допринос нашем културном животу,

*

Потребу да се овакво писано сведочанство о програму *Форум* појави, вероватно, није осећао само аутор и актер књиге и колектив институције у којој су програми реализовани. Сличну потребу су несумњиво осећали и непосредни учесници програма, аутори представљаних дела, експертни саговорници, полемичари, излагачи, предавачи, презентери и промотори, као и одиста бројан и веома квалификован студентски аудиторјум. Сви они заједно су најзад добили панорамску слику програма и прецизне податке о својим наступима, комуникацијама и партиципацијама у тридесетогодишњем интерактивном распону.

Књига *Од речи до речи* је према напмени самог аутора, настала колико очекивано толико смишљено, као својеврсна рекапитулација једног, по свему судећи, неизоставног дела његовог интелектуалног и професионалног ангажмана. Значајан удео укупног ангажмана био је позициониран у ДКСГ у коме је Милош Кнежевић деловао као уредник, зачетник једног нарочитог говорног и разговорног концепта програма. Уредничка улога била је вишеструка и слојевита, обухватала је послове иницијатора, инспиратора, организатора, комуникатора, модератора, коментатора, презентера, промотера... програма *Форум*.

Захваљујући мултидисциплинарном и атрактивном уређивачком концепту програм *Форум* је наилазио на велика очекивања и интересовања уз партиципацију, како студентске популације тако и осталих заинтересованих посетилаца. Гибак и разноврстан приступ у одабиру тематских области, које су годинама презентоване у оквиру научног програма *Форум*, допринео је да у трибинском програму учествују аутори свих генерација и профила, од академика и доајена културног, научног и уметничког живота до младих научника, књижевника и уметника, који су током година постајали еминентни ствараоци у разним областима.

Научном третману друштвених проблема посебан допринос дала је отворена и динамична уређивачка концепција, која је обухватала разноврсне аспекте проблемских анализа, као и диференци-

ране типове трибинских дебата. Организовани су бројни научни скупови у форми округлих столова и панела, на основу којих су потом настајали зборници радова, по угледу на функционисање научно-истраживачких институција, које се првенствено баве истраживачко-пројектним научним радом.

У динамици послова те врсте приметна је, међутим, континуирана и суптилна научна надградња уредника Кнежевића као лектора и рецензента, те аутора и приређивања више научних публикација у издању ДКСГ. Широки дијапазон и очито високи интензитет обављаних послова читаоце упућује на природу и домете стваралачке личности Милоша Кнежевића.

II

Животопис указује на природу човекове личности. Према помало сведеним подацима из приложене биографије Милоша Кнежевића може се сазнати да је рођен у Београду, 1952. године. Одрастао је на Славији. У Београду на Врачару и Топчидерском брду је завршио основну и средњу школу, да би потом дипломирао на Правном факултету и Факултету политичких наука. На Правном је завршио последипломске студије на групи за теорију и филозофију права којом је суверено владао Радомир Лукић.

Следећи свој темперамент, отпрва као студент а онда и као правник и политиколог ангажовао се у раду у студентском покрету и организацијама студентске културе и информисања. Био је активан на Универзитету, да би у једном периоду водио Центар за стране студенте БУ. Затим је имао искуствено користан али неуспео излет у практичну политику, који је нагло довршио 1988. године, када је стицајем околности прешао да ради у ДКСГ. Према Кнежевићевим речима, тај прелазак у једну виталну и агилну установу студентске културе показао се далекосежно ослобађајућим и креативно плодним.

Заинтересован за критичку опсервацију друштвених прилика, писање и теоријску продукцију Кнежевић је био члан неколико редакција листова, месечника и издавачких кућа. Почео је да пише и објављује релативно касно, али убрзано, продуктивно, квалитетно. Своја интересовања је, са разлогом, позиционирао у политичкој теорији, политикологији у ширем смислу и теорији и филозофији права. Посебна занимања је усмерио ка политиколошким истраживањима феномена просторних односно територијалних промена, или оне области која се подразумева под називом геополитика.

Кнежевић је био један од ретких домаћих аутора који је, упркос незнању, многим предрасудама и зазорима, упорно допринео

реафирмацији геополитичке теорије у времену када је она још увек била идеолошки, институционално и дисциплинарно неприхваћена. Делујући међу тек неколико посвећеника тог начина мишљења, говорења и писања Кнежевић је допринео буђењу и процвату геополитичког дискурса који је данас широко заступљен у медијима и научним интерпретацијама међународних и унутрашњих односа. Опсегом и дубином мисаоног захвата, бројним истраживачким доприносима, широко покривеним тематским пољем и изразитим ритмом излагања дела, Кнежевић несумњиво спада у сам врх домаће политикологије, геополитикологије или геополитичке теорије.

Следећи своје интерпретативне склоности и стечено теоријско искуство Кнежевић је учествовао у оснивању Института за геополитичке студије (1996) у окриљу кога је окупио већи број млађих сарадника, сада већ афирмисаних аутора. Током не тако дугог деловања Института, као члан и аутор, конципирао је и реализовао неколико запажених издања.

Од почетка 2000-их Кнежевић је постао сарадник Института за политичке студије из Београда (ИПС) у оквиру кога је, током трајања два истраживачка пројекта (2005-2017), продуковао више десетина научних чланака и десетак запажених књига. О окриљу ИПС-а Кнежевић је у саставу редакције часописа *Српска политичка мисао*, а од 2006. је главни уредник часописа *Национални интерес*. Од 2006. до краја 2017. године Кнежевић је као уредник реализовао двадесет осам свесака часописа *Национални интерес*, у седам тематских бројева и тридесетак тематских блокова.

*

За потпуније разумевање смисла у представљању књиге-хронике *Од речи до речи* неопходно је скицирати области и поља Кнежевићевих широкоугаоних интересовања. Током протеклих тридесет година Милош Кнежевић се бавио политиколошким анализама политичког живота; променама политичког система у транзицији; метаморфозама државе из методског угла теорије државе и права; замршеним токовима конфликтне балканске историје и локалним и глобалним аспектима међународних односа.

У средишту Кнежевићевих интерпретативних захвата је непрестано био деструктивни процес разбијања и распадања друге и треће федералне југословенске државе. Да је аутора опхрвавао случај територијалног разлагања Србије, које је после агресије на СРЈ 1999. уследило насилним и противправним „ампутирањем“ Косова и Метохије из њеног државног састава, сведочи и осам његових књига написаних на ту тему.

У покушају прецизнијег одређења круцијалних тематских поља на којима је из године у годину нарастала Кнежевићева научна продукција, можда је најбоље ослонити се на једну од његових самоодређујућих рефлексија. Он је та поља препознао у три области: појмовне политикологије, политичке херменеутике и критичке геополитике. Реч је о снажним научним, тј. теоријским тежњама чије нити прожимају тридесетак и више објављених књига Милоша Кнежевића.

Милош Кнежевић је, очигледно, веома усредсређен и узорно плодан аутор; он је објавио скоро четири стотине различитих текстова и преко сто научних текстова у зборницима, годишњацима и часописима научне провенијенције. Библиометријски обрађени подаци о објављеним радовима прецизно су наведени у припремљеној и најављеној књизи под радним насловом *Био-библиографија Милоша Кнежевића*.

Потребно је поновити да је током три деценије као уредник програма *Форум* ДКСГ остварио преко 1800 научних програма и више од тридесет научних скупова. Истовремено, аутор је објавио тридесет пет (35) мултидисциплинарних научних и стручних монографија, које третирају различиту проблематику у областима политичких, правних, социолошких и историјских наука и домена геополитике и политичке филозофије. Његови радови имали су запажени одјек у стручној јавности, цитирани су у научним круговима и превођени на словеначки, македонски, руски и енглески језик.

Напоследку, осим научног, публицистичког и медијског рада, потребно је рећи да се Кнежевић бави израдом скулптура у дрвету. Од 6. до 20. јуна 2017. у Великој галерији ДКСГ приређена је изложба четрдесет две дрвене скулптуре и урађен прегледан каталог изложених дела, што је имало одјека и у медијима. Изненађење које је приредио Кнежевић као скулптор било је прилично јер већина његових познаника, пријатеља и читалаца није била упућена у помало скривени домен његове уметности. Оно што је већина знала биле су бројне научне студије и књиге, те уређивање часописа за национална и државна питања *Национални интерес* и програма *Форум*.

III

У изградњи композиције књиге *Од речи до речи*, која се односи на хронологију програма *Форум*, аутор се руководио критеријумима три опажене разлике, или, како их је назвао, разграничења. Прво указује да се научни програм *Форум*, мада се прожима, ипак не односи на остале многобројне културне и уметничке програме

ДКСГ. Друго разграничење истиче да су у извесним раздобљима истовремено постојале разне врсте трибинских програма под различитим називима, као што су: „Друштвено-политички програм“, „Наука и алтернативна знања“, „Међународна трибина“, „Историјска раскршћа“, „Научни програм“, „Дебатни програм“, „Контакт-програм“ и сл. Најзад, треће разграничење упућује на раздобље програма *Форум* од 1988. До 2017. године, у времену у коме је тај програм у пуном капацитету и интензитету конципирао и уређивао Милош Кнежевић, аутор ове књиге-хронике. Назив *Форум* је био заштитни знак трибинског програма ДКСГ у последњих петнаестак година, који је ретроактивно проширен и на периоде када је трибина у ДКСГ-у деловала под другим називима, али и тада под уредничком „палицом“ Милоша Кнежевића.

У композиционом погледу књига *Од речи до речи* је направљена иновативно. Њена оригиналност је у чињеници да формом и садржајем прати специфични говорни и разговорни облик трибине. Проласком кроз садржај књиге читалац стиче јаснији увид чиме се баве и чиме би могли да се баве уредници програма те или сличне врсте. У поглављима књиге се читава неразлучни преплет стриктног уредничког посла и вредносних и моралних димензија интелектуалног ангажмана у плодном ауторском спектру.

*

Из хронологије програма је видљиво да су одабране теме уврштване у циклусе по маркантним појавним областима, корпусима знања, научним дисциплинама и стилским жанровима. Обимна хронологија, такође, упућује на континуитет тематизовања савремених горућих проблема Србије, региона и Европе, али и испитивања и предочавања историјских процеса који су до њих довели. Скоро две хиљаде реализованих програма одвијало се у циклусима под разним именима, попут: међународни, историјски, правни, политиколошки, геополитички, социолошки, економски, психолошки, антрополошки, религијски, теолошки, филозофски, културолошки, естетички, итд. Радозналим читаоцима означавање циклуса у наднаслову сваког евидентираног програма омогућује изоштравање фокуса и лакшу претрагу у областима које их првенствено интересују.

Аутор је по уједначеним и равноправним научним мерилима представљао мноштво аутора, а када су за постојали ваљани разлози и сопствена остварења. Кнежевић је то чинио одмерено и неусиљено, само конкретним поводима, у виду предавања, представљања часописа који је уређивао и разговора о књигама које ритмично објављивао. Одатле потиче утисак да се у програму *Форум*

догодио срећан спој личног удела у културном контексту и општих културних токова једног противречног времена. Осмишљеним програмима учен, обдарен и способан појединац заиста може да допринесе квалитету и угледу културне институције, нарочито када поседује сензибилитет за карактер историјске епохе.

IV

Књига *Од речи до речи* подељена је на два дела. Уводни део књиге-хронике о научном програму *Форум* ДКСГ чине „Реч пре“ и „Увод“. Потом следи први део књиге који је најдужи и најдетаљнији јер садржи потпуну евиденцију свих одржаних програма *Форум* од прве трибине под називом „Искушења југословенства“, одржане 7. јуна 1988. године, до последњег програма – округлог стола одржаног 12. јуна 2017. године, у циклусу „Књигама против кризе“, под насловом „Научни и медијски опус Милоша Кнежевића“. Тај закључни и јубиларни округли сто био је посвећен обележавању шесдесетогодишњице живота и тридесетогодишњице рада уредника научног програма *Форум* и његовог одласка у заслужену пензију.

На овом месту практично је немогуће у потпуности осликати које су све теме програмски презентоване (јер их има на хиљаде); ко је држао предавања; о чему је све разговарано; ко је све учествовао; како је реаговао аудиторијум; да ли је било приказа и реакција у медијима и сл. Мноштво предочених података о томе налази се у првом и најобимнијем делу књиге *Од речи до речи* под насловом „Хронологија програма“.

*

По завршетку првог дела књиге у коме је изложен календарски след, односно хронологија програма *Форум*, следи други део књиге који чине шест поглавља:

- 1) Научни скупови програма *Форум* у ДКСГ;
- 2) Други видови програма *Форум* у ДКСГ;
- 3) Предавања Милоша Кнежевића у ДКСГ;
- 4) Представљање књига и зборника Милоша Кнежевића у ДКСГ;
- 5) Представљање књига и зборника Милоша Кнежевића у издању ДКСГ на другим местима;
- 6) Зборници у издању ДКСГ: уредник и приређивач Милош Кнежевић.

На овом месту потребно је напоменути да је научни програм *Форум* реализован у два основна облика: стандардне и типичне трибине, са једним или више учесника и бројнијих научних ску-

пова под разним именима, попут: округли сто, панел, дебата, дискусија, саветовање, симпозијум, радионица и сл. На тако замишљеним научним скуповима учествовало је од десетак до педесетак научника и истраживача. Они су својим излагањима и дискусијама доприносили квалитетним теоријским дебатама захваљујући чему је научни програм *Форум* спорадично достигао високи ниво мисаоне артикулације и истраживачког и институтског деловања.

У жижи интересовања научних скупова одржаних у оквиру програма *Форум* били су конструктивни и деструктивни процеси, глобализације, транзиције, ауторитаризма, сецесије, интервенција, међунационалних сукоба, ратова, нације, државе, суверенитета, демократије, новог светског поретка, геополитичких промена, трансформације идентитета, нових идеологија, нових технологија, друкчијих културних парадигми итд.

*

Осим наведеног, током дуготрајног рада програма *Форум* осветљавана су и теоријска достигнућа еминентних личности научног и културног живота међу којима су: Коста Чавошки, Неца Јованов, Ласло Секел, Слободан Дивјак, Слободан Антонић, Зоран Аврамовић, Љубомир Кљакић, Милан Брдар, Слободан Комазец, Владимир Димитријевић, Јован Душанић, Зоран Милошевић, Миломир Степић и на крају – уредник и аутор ове књиге хронике Милош Кнежевић. Из приказа имена стваралаца којима су посвећени научни скупови очито је да се Кнежевић руководио изграђеним мерилима евидентних научних достигнућа, теоријске плодности и етичке веродостојности опуса којима су те личности дале пуни допринос науци и култури у националним оквирима.

Поред тематски, тј. биографски персонализованих скупова, одржавани су и скупови на пропусној граници између науке и теорије, с једне стране, и идеологије и политике, с друге стране. Упркос томе што су такви протестни скупови поседовали велику емотивну и бунтовну енергију, захваљујући мудрој ангажману Милоша Кнежевића у својству њиховог модератора, они су остајали у оптималним академским оквирима заступања студентских интереса.

*

Највећи број наведених научних скупова је организовао, логистички подржао и реализовао програм *Форум* ДКСГ, а само у неколико случајева биле су ангажоване друге институције и организације као координатори, као што су: Институт друштвених наука, Центар за филозофију и друштвену теорију – Београд, Издавачко предузеће Рад, Трећи програм Радио Београда, Институт

за истраживање словенске цивилизације – Београд, The European Institute of Early Slavonic Studies – London и Иницијативна група за обележавање јубилеја листа *Студент*.

На свим одржаним научним скуповима као инспиратор, комуникатор, организатор, модератор и уводничар појављивао се уредник програма *Форум*, Милош Кнежевић. Према хронологији програма *Форум* садржаној у књизи *Од речи до речи*, у временском раздобљу од децембра 1989. до јуна 2017. године одржан је чак тридесет један (31) научни скуп, који су презентовани хронолошким редоследом. Толико велики број уприличених научних скупова – организованих умећем и трудом једног човека са сарадницима – у много чему је превазилазио такав вид научног пулсирања многих научних института из домена друштвених наука у Србији. Кнежевић се очито веома трудио да окупљањем угледних научника створи што повољнији комуникативни амбијент за деловање политиколошке и шире научне заједнице. По свему судећи, у оквиру својих моћи, а на основу угледа који је створио, у томе је успевао. Такво постојано и осмишљено а сада већ и прецизно забележено прегнуће, не би смело да буде незапажено и невалоризовано, напротив, требало би му посветити већу пажњу.

*

Завршни део ове књиге-хронике *Од речи до речи* чине „Реч после“ и опсежан и прецизан „Именик“ који, путем упућивања на број стране у „Хронологији“, указује на низ неопходних елемената програма: време (датум, дан, сат, трајање), место, тему, имена других учесника, као и пратеће програмске компоненте (презентација, изложба, видео, инсценација) конкретно реализованог програма *Форум*.

Сналажење у брзом проналажењу информација о жељеном програму *Форум* такође је олакшано троструком нумерацијом сваког забележеног програма у „Хронологији“, почевши од првог реализованог у мају 1988. до последњег у јуну 2017. године; затим, од првог до последњег оствареног у тој програмској години, и, најзад; од првог до последњег у месецу у коме су се програми *Форум* један за другим одвијали. На тај начин, Кнежевић је оптимализовао прегледност сложеног и дугог тродеценијског тока програма, омогућујући при том додатна тематска, проблемска и ауторска истраживања, меморисања, и статистичке обраде приложене хронолошке грађе.

У именику је наведено неколико стотина имена значајних стваралаца, као и оних који су у разним периодима дебитовали и тек почињали своју научну каријеру а касније се осведочили као призна-

ти експерти у разним друштвеним наукама. Велики број учесника програма *Форум* представља промотивну и културну вредност по себи јер указује на одиста разноврстан али и посвећен и привржен сараднички круг. Тако импозантан низ имена учесника на *Форуму* вероватно не би био могућ да није било комуникативне привлачности Милоша Кнежевића као сусретљивог уредника програма који је, за шта постоје многа сведочанства, са великим бројем личности остварио колегијална познанства која су се неретко преображавала у креативна пријатељства.

При самом крају књиге *Од речи до речи* налази се кратка „Биографија аутора“ на српском, руском и енглеском језику, као и визуелно обогаћење евиденције програма, илустративна „Фото галерија“ са стотинак програмских фотоса. И једно и друго допуњавају претходно стечени утисак да ће се читаоци на књигу *Од речи до речи* и личност њеног аутора повремено и свакако радо враћати.

V

На послетку, овај подужи осврт, у ствари, скица за интелектуални портрет Милоша Кнежевића, направљена поводом изласка књиге *Од речи до речи*, не би била потпуна без кратког приказа његовог замашног и сложеног дело. Досадашњи научни и књижевни опус Милоша Кнежевића броји чак тридесет пет (35) књига и још увек није довршен будући да је за штампу припремљено још двадесетак рукописа. Већ и сам списак разноврсних дела изашлих из Кнежевићевог непресушног пера очитује несвакидашњу, заправо, у нашим условима изузетно ретку списатељску продукцију. Када се зна да је Кнежевићево писање књига текло упоредо са уређивањем програма *Форум* и часописа *Национални интерес*, број објављених књига у средини у којој се многи аутори диче са једним или два дела, одиста је импресиван а можда и недостижан.

Ради лакшег сагледавања Кнежевићев опус може се разврстати у неколико група објављених књига, међу којима су:

1) Двадесет монографија које су настајале на два начина: а) методичним структурирањем и писањем „уцело“, „од А до Ш“, и; б) као методично повезане збирке чланака и других стручних текстова, компонованих по сродности;

2) три књиге интервјуа: а) једна књига интервјуа са другима и; б) две књиге интервјуа у којима је сам аутор био интервјуисан;

3) четири надовезујуће књиге медитативне дневничке прозе;

4) осам приређених тематских зборника; а) пет ауторских зборника, и; б) три коауторска зборника;

5) једна коауторска књига, са још два аутора;

б) један опсежан каталог са педесет фотографија скулптура урађених у дрвету.

*

Посебну пажњу, како академске заједнице тако и најшире читалачке публике, својом критичком проницљивошћу и изузетним теоријским квалитетом, заслужиле су Кнежевићеве интердисциплинарне монографије из прве поменуте групе. Њих има двадесет (20): *Балканска пометња* (1996); *Крстарећа демократија* (1999); *Историја Косова и Метохије* (2000) на српском и енглеском – CD, електронско издање; *Европа иза лимеса* (2001); *Моћ Запада* (2005); *Сачекуша за Годоа* (2006); *Косметске теме* (2006); *Отмица Косова* (2006); *Подељена моћ* (2006); *Изневерена држава. Србија и Црна Гора у времену разлаза* (2007); *Косово – дан после* (2007); *Жива прошлост Косова* (2007); *Пад на памет* (2008); *Мозаик геополитике* (2008); *Евроскептицизам* (2008); *Жамор кризе* (2008); *Србија и Русија* (2009); *Парадигма распада* (2009); *Неизвесни прелазак. Демократија и транзиција* (2012) и *Збитије Великог рата. Трагови непометени у памћењу* (2014).

Значајан научни допринос свестраном актуелном разматрању и дијалогском обликовању друштвене проблематике представља књига интервјуа *Творци и тумачи. Десет разговора са савременицима* (1994).

Богатством књижевних и филозофских рефлексија читалачку пажњу плени и необично дневничко четворокњиже: *Растакање пролазности. Дневник 2011. Прва књига* (2011); *Провалија у плићак. Дневник 2011. Друга књига* (2011); *Порозна пучина лета. Дневник 2011. Трећа књига* (2015) и *Превласт привида. Дневник 2011. Четврта књига* (2013).

Интердисциплинарни научни и теоријски дискурс је, такође, обогаћен изузетно садржајним тематским зборницима: *О правди и правичности* (1995); *Србија и Европа* (1996); *Косово и Метохија – изазови и одговори* (1997); *Време глобализације* (2003); *Промене образаца мишљења* (2011); *Како помоћи Европи* (1993); *Разбијање Југославије* (2012); *Србија и политика великих сила* (2014).

Најзад, у научним и стручним круговима је са великом пажњом пропраћена и једина Кнежевићева коауторска књига *Савремени председнички системи* (2005).

VI

Кнежевићева по реду тридесет пета објављена књига *Од речи до речи. Тридесет година програма Форум Дома културе Студентски град – Хиљаду осам стотина трибина* омогућује боље

разумевање феномена трибина и говорних програма у ширем културалном смислу. Иако су трибине обележавале јавно мњење Београда и Србије у дужем временском распону – чак биле његова унутарсрпска и југословенска специфичност – до сада није било наглашенијег аналитичког покушаја да се оне протумаче као комуникативни и социјални феномен. Трибине су, наиме, на разногласан начин обележавале пулсирање слободоумних становишта у раздобљу позног политичког монизма. На том плану трибине су имале пробојну, плурализујућу и еманципаторску улогу. Понеке од њих су доприносиле детабуисању једноумља и претходиле појави вишестраначја.

Кнежевић је почео да уређује програм *Форум* 1988. у освит разлагања земље и настанка политичког плурализма. Пуни програмски замах остварио је у раздобљу почетног и раног плурализма у сферама културе и политике. Квалитативно обогаћење програма *Форум* било је видљиво у времену транзиције од 2000. године надаље. У том времену програмске форме су се разгранале, логистички опремиле и технолошки осавремениле, програми постали бројни, аудиторијум се увећао и стабилизовао.

Временом се све то уградило у нову квалитетну димензију *Форума* који је све више постајао незаобилазно и референтно место предавања, разговора, дијалога и промоција друштвено релевантних садржаја. У београдском културном амбијенту, захваљујући Кнежевићу, можда и најпоузданије место трибинског упражњавања. Колоквијално речено, у размишљањима где би одређена научна идеја, тема, проблем или дело, могло да се представи јавности, често се и скоро саморазумљиво упућивало „код Милоша“, имајући при том у виду програм *Форум* који је Кнежевић уређивао у ДКСГ.

*

Поменуто је да књига *Од речи до речи* има хронолошки и ретроспективни, тј. билансни карактер у важном сегменту интелектуалног ангажмана аутора. Очигледно је да аутор ове корисне књиге није нимало потценио медијску димензију међу другим димензијама сопственог ангажмана. Кнежевић је умешно указао и доказао да уредничко искуство те врсте може итекако да буде уграђено у укупни опус аутора. Удео трибинских комуникација на *Форуму* се, осећа и у многим Кнежевићевим књигама. Као што је, уосталом, и учешће на програмима *Форум* уграђено у интелектуалне, научне и медијске биографије многих учесника. Очигледно је реч о вишеструко корисно и плодној интеракцији која је трајала дуго време.

Књига *Од речи до речи* јесте на изванредан начин књига и довршеног и недовршеног биланса једне дуге уредничке каријере, али свакако није и дефинитивна „опроштајница“ од могућих наставака сличних форми на другим местима и другим поводима. Аутор књиге је имао пуну свест да је једно уредничко време истекло, не оспоравајући могућност наилаaska других и друкчијих времена. Како је схватио време у коме је уреднички деловао, осим ове књиге, понајбоље сведочи неколико Кнежевићевих књига ауторевлескивних токова. Међу такве књиге спадају већ објављене: *Сачекуша за Годоа*, *Жамор кризе*, дневници *Растакање пролазности*, *Провалија у плићаку*, *Порозна пучина лета* и *Превласт привида*, као и књига која је пред читаоцима. Из наведених књига може се деконструисати интелектуални миље Кнежевићеве обилне теоријске и медијске продукције.

Непосредно пре престанка рада, довршетка уредниковања у ДКСГ и одласка у пензију, Кнежевић се постарао да прикупи и среди податке, у ствари, сумира време којим се прилежно бавио и које се – као што се неминовно бави свима нама – бавило и њиме. Као плод тог, у нашим условима, несвакидашњег резимеа настале су три књиге *Од речи до речи: хиљаду осам стотина програма Форум у ДКСГ*, *Биобиблиографија Милоша Кнежевића* као и будућа књига прикупљених и ауторизованих материјала излагања са научног скупа под насловом *Научни и медијски опус Милоша Кнежевића*. Ако се набројаном дода и *Изложба скулптура* пропраћена каталогом, мора се рећи да је такав начин сумирања делатности и барокни садржај предочених резултата одиста импресиван.

*

Кнежевићева књига *Од речи до речи* на критичко-аналитички и креативно-синтетички начин презентује изузетно богат и широк спектар актуелних политичких, економских, социјалних и културних проблема, разматраних током тридесетогодишњег функционисања трибинског програма ДКСГ. Због тога ова књига-хроника треба неизоставно да буде представљена научној и стручној, те интелектуалној и академској али и најширој друштвеној јавности, путем савремених облика комуникације, од штампаних и електронских медија, сајтова и портала, до Интернета и многобројних друштвених мрежа.

Напоследку, имајући у виду све што је речено о садржају и структури књиге *Од речи до речи*, Милоша Кнежевића може се с пуним правом констатовати да се ради о изванредној хронологији тридесетогодишњег научног и стручног доприноса, креативног и иновативног интелектуалног и културног ангажмана. Отуда све-

срдно препоручујемо ову изванредну хронологију програма *Форум*, не само ужој научној и стручној јавности, него и најширој читалачкој публици. Сигурно је да ће захваљујући егзактно предоченим чињеницама, тематској и садржинској мултидимензионалности, читаоци моћи унутар њених атрактивних поглавља да пронађу бројне податке о садржајима који третирају најзначајнија друштвена питања на овим просторима у протекле три деценије.